

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2005

Molla Fenari'nin (ö. 834/1431) 'Şerhu Dîbaceti'l-Mesnevî' Adlı Risâlesi ve Tahlili

Mustafa AŞKAR

Doç. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

musaskar@hotmail.com

Özet

[Mustafa Aşkar, "Molla Fenari'nin 'Şerhu Dîbaceti'l-Mesnevî' Adlı Risâlesi ve Tahlili", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, ss. 83-102]

Bu çalışmada Osmanlı'nın ilk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin Mevlânâ'nın başeseri Mesnevî'sinin Dîbâce (Önsöz)'sine yazmış olduğu şerh ele alınmaktadır. Kısaca hayatı aktarılan Mollâ Fenârî'nin bu şerhe yazdığı zengin yorumların tercümesinden önce Dîbâce'nin aslının tercümesi de verilmiştir. Özellikle Osmanlı din ve tasavvuf hayatını asırlarca etkilemiş Mesnevî'ye, âlim-sûfi Molla Fenârî'nin şerh yazmış olması "Kuruluş Döneminin" manevî dinamiklerinin anlaşılması açısından önem arzeder. Yine bu Dîbâce'nin tahlili ile Dîbâce'de yer alan bazı meseleler açığa kavuşacaktır.

Anahtar kelimeler: Molla Fenârî, Mevlânâ, Dîbâce, Mesnevî.

Giriş

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (ö. 672/1273) ve eserleri üzerine yapılan ilk çalışmaların daha Selçuklular döneminde başladığı bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde Mevlânâ'ya duyulan büyük saygıya karşın fazlaca taraftar kazanmamış olan ve devlet erkânı tarafından önemli bir desteğe sahip bulunmayan Mevlevîler, ancak XV ve XVI. asırlarda bazı güçlü mümessilleri vasıtasıyla halk arasında etki ve yaygınlık kazanmaya başladılar. Bu tarihlerden itibaren Mevlevîlik ve Mevlevî kültürünün etkili olmaya başladığını görüyoruz¹. Osmanlı'nın "Kuruluş Dönemi"nde Mevlânâ ve Mevlevîlik kültürünün fazla etkili olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu konuda yapılan bir günümüz araştırmasında, Mevlevî kültürünün ancak İstanbul'un Fethinden sonra orada açılan ilk dergâhlar vasıtasıyla üst düzey yöneticilerden ve entellektüel kesimden yüksek teveccüh gördüğü tespiti, bu varsayımı

---

¹ Yakup Şafak, "Mevlânânın Mesnevîsi Üzerine Anadolu'da Yapılan Çalışmaların Seyri", *Nâme-i Âşinâ*, yıl. 5, Sayı 11, (Kış-2003), s. 25.

desteklemektedir². Hatta Gölpınarlı, Mevlevîliğin devlet tarafından tam kabulünün XVI. Yüzyıla kadar vardığını söylemektedir³. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bir önceki asırda Anadolu tasavvuf hayatına yön veren cereyanların tespitiyle anlaşılabilir.

Osmanlı öncesi klasik Anadolu tasavvufunda iki büyük sûfi görüyoruz. Bunlardan biri, Mağrip tesirlerini temsil eden ve İbn Arabî ekolünün yerleşmesinde bir numaralı etkisi olan Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1274); diğeri ise Şark tesirlerini taşıyan ve yeni bir tasavvufî cereyan getiren Mevlânâ'dır⁴. Yine İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışında monizm merkezli felsefi boyut ağırlık kazanırken; Mevlânâ'nın ise didaktik metotla, aşk merkezli bir tasavvuf anlayışına sahip olduğunu biliyoruz⁵.

Osmanlı'nın bu ilk dönemine bir göz attığımız zaman, medrese sisteminin ve resmî eğitimin Sadreddin-i Konevî kanalıyla İbn Arabî ekolünü benimseydiğini anlıyoruz. Daha önceki iki asırda Türk düşünce hayatını derinden etkileyen İbn Arabî düşünce sistemi, Dâvûd-ı Kayserî ile birlikte esaslı bir şekilde Anadolu'ya girmiş olur⁶. Dâvûd-ı Kayserî aynı zamanda İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'ine bir şerh yazmıştır⁷. Yine bu makalede ele alacağımız Molla Fenârî, İbn Arabî'nin Anadoludaki takipçisi Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1274)'nin *Miftâhu'l-Gayb*⁸ adlı eserini babasından okumuş idi⁹. Bütün bu veriler ışığında, o ilk dönemde İbn Arabî düşünce sisteminin hâkim olduğunu ve bunun da Mevlânâ düşüncesinin gecikmeli olarak yerleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Burada Osmanlı düşünce tarihi söz konusu olduğunda İbn Arabî sisteminin renk olarak daha ağır basacağı kanaatini taşımaktayız. Ancak hemen burada bu görüşün çok daha geniş akademik araştırmalara ihtiyaç duyduğunu peşinen belirtmemiz gerekir.

Osmanlı'nın bu döneminde daha çok İbn Arabî düşünce sistemini benimsemiş olduğunu bildiğimiz Molla Fenârî'nin hayatı ile ilgili kısa bir bilgiden sonra, Mesnevî'nin Dîbâce kısmıyla ilgili yazmış olduğu bu risâle'nin, dönemin ilmî ve fikrî hayatının anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünerek ele almanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

² Sezâi Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, (Simurg) İstanbul 2003, ss. 34-35. Ayrıca Osmanlı-Mevlevî ilişkileri için bkz. İsmet Kayaoğlu, "Anadolu'da İlk Mevlevîler", Konya'dan Dünyaya Mevlevîler ve Mevlevîlik içinde, 2002 Konya, ss. 159-164.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İnkilâp Kitabevi) İstanbul 1953, s. 248.

⁴ Hilmi Ziyâ Ülken, *Türk Kültürü*, (Yapı Kredi Yayınları) İstanbul 2004, s. 211.

⁵ İbn Arabî ve Mevlânâ'nın Tasavvuf anlayışlarındaki fark hakkında bkz. İnâyetullah İblâğ el-Afgânî, *Celâleddin er-Râmî, Beyne's-Sıfîyyeti ve Ulemâ'l-Kelâm*, (Dâru'l-Misriyye) Kahire 1407, ss. 151-164; Mehmet Aydın, "Muhiddin-i Arabî ve Mevlânâ Yaklaşımı", I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1987, Konya/Türkiye, (Selçuk Üniversitesi Basımevi) Konya 1988, ss. 299-306; A. Yaşar Ocak, "Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfî ve Sıfîsi Olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Râmî", IV. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 12-13 Aralık 1989-Konya, (Selçuk Üniversitesi Yayınları 1991 Konya, ss. 139-146.

⁶ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire (The Classical Age)*, London 1973, s. 166; Faruk Sümer, *Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış*, AÜDTCF Dergisi, Ankara 1962, c. XX, s. 236; H. Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1982, s. 100.

⁷ Bkz. Seyyid Celâleddin Aştîyânî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî ber Fusûsi'l-Hikem*, (İntişârât-ı Defter-i Tebliğât-ı İslâmî) Kum 1380, 998 s.

⁸ Bkz. Sadreddin Konevî, *Miftâhu'l-Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd*, Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya Bölümü), no. 1930. Ayrıca tercümesi için bkz. Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği*, ter. Ekrem Demirel, (İz Yayıncılık) İstanbul 2002.

⁹ Mecdî, *Terceme-i Şekâik-i Nu'mâniyye fî Ulemâ ed-Devleti'l-Osmâniyye*, c. I, (Dâru't-Tibâati'l-Âmirâ) İstanbul 1269, s. 49.

A- Hayatı

Asıl adı *Şemseddin Muhammed bin Hazma bin Muhammed İbnu'l-Fenârî er-Rûmî*¹⁰. Genellikle Molla Fenârî lakabıyla anılmıştır. Aslında babasına atfen İbnu'l-Fenârî (=Fenârî oğlu) şeklinde kaydedilmesine rağmen zamanla “İbn” eki düşürülmüş ve Fenârî¹¹ olarak anılmıştır. Yaptığımız tetkiklere göre Fenâr, Molla Fenârî'nin Anadoluya gelmeden önce Mâverâünnehir bölgesindeki köyünün adıdır¹². Oryantalist Walsh onun Bursa'da doğduğunu söylerse de, bu mümkün görünmemektedir¹³.

Molla Fenârî, 751/1350 yılında Safer/Nisan ayında doğmuştur¹⁴. Onun anne ve babası hakkında fazla malumata sahip değiliz. Ancak babası zamanın sûfi-âlimlerinden Nureddin Hazma bin Muhammed'dir¹⁵. Molla Fenârî, dönemindeki Alaaddin Esved (ö. 795/1393), Tâceddin Kürdî (ö. 799/1397) ve Cemaleddin Aksarayî'den (ö.790/1388) dersler almıştır¹⁶. Molla Fenârî, Anadoludaki bu tahsilinden sonra o dönemdeki âdet üzere yüksek tahsilini yapmak için Mısır'a gitti. Bu tarihlerde yaklaşık 28 yaşlarında olan Molla Fenârî, orada dört yıl kadar hocası Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384)'den dersler aldı¹⁷. Burada dikkatimizi çeken bir nokta da şudur ki; Molla Fenârî Mısır'a gitmeden önce İbn Arabî, dolayısıyla Vahdet-i Vücûd hakkında çok şey biliyordu. Çünkü İbn Arabî'nin Anadoludaki takipçisi Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserini babasından okumuş idi¹⁸. Molla Fenârî, Mısır'daki tahsil hayatı boyunca İbn Arabî ve görüşlerinden hiç bahsetmemiştir. Dönemin yakın tarihçilerinden Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Molla Fenârî'nin Mısırda İbn Arabî'den hiç bahsetmeyişini şöyle izah eder: “*Molla Fenârî, o dönemde İbn Arabî'ye olan meylinde dolayı eleştirilirdi. Mısır'a gidince bu durumu ortaya çıkarmadı. Çünkü Anadoludan gitmeden önce sözüne itibar ettiği bazı kimseler, Mısırda İbn Arabî'den bahsetmemesini tenbih etmişlerdi. O da bu sözü tutmuş ve herhangi bir tepki ile karşılaşmamıştı*”¹⁹. Molla Fenârî, bu şekilde hocası Ekmeleddin Bâbertî'den istifade etmiş ve böylece öğrencilik dönemini tamamlamış idi.

¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Enbâu'l-Gumr fî Ebnâi'l-Umr*, c. VI, Beyrut 1986, s. 378; Abdulhay bin İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. VI, Kahire 1351, s. 20; *İlmiye Sahnâmesi*, (Matbaa-i Âmira) İstanbul 1334, s. 324; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-Nisâb fî'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlid Efendi Bölümü) no. 628, v. 341.

¹¹ Fener kelimesi Yunanca “Phanarion” dan gelmektedir. Pars Tuğlacı, *Okyanus-Ansiklopedik Sözlük*, c. II, İstanbul 1971, s. 784. Ayrıca Fener; 1-Her tarafı camla çevrili lamba veya mum muhafazası (Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1978, s. 1005) 2-Geceleri denizcilere kıyı ve liman girişlerini gösteren ışıklı kule anlamlarına gelir. (Bkz. Ahmed Rifat, *Lugat-i Târihiyye ve Coğrafîyye*, c. V, İstanbul 1300, s. 214).

¹² Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, İstanbul 1313, s. 582; Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Abbâr*, c. V, İstanbul 1277, s. 108; Hüseyin Hüsameddin, “*Molla Fenârî*”, *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, İstanbul 1926, s. 95; H. Şinâsi Çoruh, “*İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî*”, *Türk Kültürü*, c. II, Ankara 1960, s. 283.

¹³ J. R. Walsh, “*Fenârîzâde*”, EI, vol. II, s. 879.

¹⁴ Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyih*, (Çağrı Yayınları) İstanbul 1978, s. 3.

¹⁵ Hüseyin Hüsameddin, “*Molla Fenârî*”, s. 3.

¹⁶ Mecdî Efendi, *Terceme-i Şekâik-ı Nu'mânîyye*, c. I, s. 39.

¹⁷ Celâleddin Suyûtî, *Buğyetü'l-Vâtât fî Tabakâtü'l-Luğavîyyîn ve'n-Nûbât*, Kahire 1965, s. 97.

¹⁸ Mecdî, *Terceme-i Şekâik*, c. I, s. 49.

¹⁹ Mecdî, aynı yer.

Molla Fenârî, Anadolu'ya dönerken Karaman'a uğramış, bu esnada Karaman Bey'i Alaaddin Ali Bey ve oğlu Mehmed Beyle tanışmış ve dostluk kurmuştur²⁰. Bu ziyaretten sonra Molla Fenârî Bursa'ya geldi ki, bu esnada I. Murat (ö. 791/1389)'ın saltanatının son yıllarıdır. Kendisiyle yakından ilgilenen I. Murat onu Orhan Câmîine tayin etti ve orada dersler verdi²¹. O dönemde devlet adamlarının önde gelenlerinden Çandarlı Halil Paşa'nın iltifatını kazanmış ve Manastır Medresesine müderris tayin edilmiştir²². Yıldırım Bâyezid dönemine gelindiğinde, 795/1393 yılında Molla Fenârî Bursa Kadısı tayin edildi²³. Yıldırım Bâyezid Niğbolu'da Haçlılara karşı 1394 yılında zafer kazanınca, şükür olarak bir cami yaptırmaya başladı²⁴. Bu bugün Ulu Camii diye bilinen camidir. Yıldırım Bayezid Camii'nin açılışını yapması için Emir Sultan (ö. 833/1429)'a rica eder. Ancak Emir Sultan, bu görevi cemaatin arasında bulunan Şeyh Hâmid-i Velî (ö. 815/1412) (Somuncu Baba)'nin yapmasını uygun olacağını söyler²⁵. Bu açılışta Molla Fenârî'nin de bulunduğunu, hatta Şeyh Hâmid'in kürsüde yaptığı Fâtiha Sûresi tefsirinden etkilenerek *Aynu'l-A'yân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı bir Fatiha tefsiri yazdığını biliyoruz²⁶.

Molla Fenârî, Bursa'nın Timur tarafından işgaline kadar kadılık görevine devam etmiştir. Bursa'nın işgali dolayısıyla da Karaman'a gitmiştir²⁷. Molla Fenârî, Karaman'da on yıl kadar kaldıktan sonra Bursa'ya dönmüş ve ikinci defa Çelebi Mehmed tarafından kadı tayin edilmiştir²⁸. Kadılık görevinin yanı sıra Manastır Medresesinde de müderrislik görevini sürdürüyordu²⁹. O esnada Osmanlı devletine yaptığı isyan ve karşıt fikirleriyle Şeyh Bedreddin ortaya çıkmıştı. Bu olaylardan rahatsızlık duyan Molla Fenârî, 821/1418 yılında Hacca gitmek niyetiyle hicaz'a gitti. 822/1419 yılında Haccını yaptıktan sonra Mısır'a gitti. Orada bir müddet kaldıktan sonra, Şeyh Bedreddin'in 823/1420 yılında idamının ardından tekrar Anadolu'ya döndü³⁰.

Molla Fenârî, Anadolu'ya döndüğünde yetmiş yaşını geçmiş, ihtiyarlık dönemine girmişti. İslâm tarihinde bundan önce de Şeyhülislâm tabiri ilmî bir unvan olarak varolmakla beraber, ilk defa resmî ve devlet tarafından atanan Şeyhülislâm, Molla Fenârî'dir³¹. Onun Sultan II. Murad döneminde, 828/1425 yılında Osmanlı'nın ilk

²⁰ Mecdî, *Terceme-i Şekâik*, c. I, s. 30.

²¹ Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenârî", s. 371.

²² Mecdî, aynı yer.

²³ Hüseyin Hüsameddin, a.g.m, s. 373.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıssat-ı Enbiyâ ve Tenvîr-i Hulefâ*, c. VI, haz. Mahir İz, (KTB Yayınları) Ankara 1985, s. 318.

²⁵ Haririzâde, *Tibyânü Vesâilü'l-Hadâik*, Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Bölümü), c. I, no. 490, v. 172/a; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fî'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul 1288, s. 232.

²⁶ Molla Fenârî, *Aynu'l-A'yân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, İstanbul 1325, s. 3.

²⁷ İbn Hacer, *Enbâu'l-Gumr*, c. II, s. S. 263.

²⁸ Hüseyin Hüsameddin, a.g.m, s. 379.

²⁹ Mecdî, *Terceme-i Şekâik*, c. I, s. 49.

³⁰ Suyûtî, *Buğyetü'l-Vûâd*, c. II, s.97, Taşköprüzâde, *Menzûatü'l-Ulûm*, s. 572, Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyib*, s. 4, Ö. Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c.IX, (Matbaatü't-Terakkî) Dimaşk 1960, s.272.

³¹ Ahmed Refik, *İlmiye Sahnâmesi*, "Mubammed Şemseddin Fenârî Efendi", s. 322, Dipnot 2.

resmî şeyhülislâmı tayin edildiğini görüyoruz³². Bu esnada yaklaşık 76 yaşındadır. İkinci defa 833/1429 yılında Antakya-Şam yoluyla tekrar Hacca gitmiş, Mısır'a uğradıktan sonra Anadolu'ya dönmüştür³³. Molla Fenârî, Haccdan döndükten sonra devlet adamlarının ve halkın büyük iltifatına mazhar oldu. Oğlu Yusuf Bâlî Çelebi 834/1430 tarihinde Bursa kadılığına getirilerek, taltif edildi³⁴. Bundan sonra kendini ibâdete verdi. Ancak halkın kendisini görmek isteği gerek evinde gerekse Cuma namazına giderken huzurunu bozacak dereceye varıyordu³⁵.

Molla Fenârî bu esnada iyice yaşlanmış ve ömrünün sonuna yaklaşmıştı. Bu arada bir cami ve medrese yaptırmıştı³⁶. Bu uzun ve verimli bir hayattan sonra 834/1431 yılı Recep/Mart ayında vefat etmiştir³⁷. Bursa'da kendi adıyla anılan camiinin avlusunda medfundur. Kabrinin üstü açık olup, mezar taşı mensubu bulunduğu Zeyniyye tarikatının sembolü olan baklava dilimi şeklindedir.

B- Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî Ve Muhteviyatı

Bu risâle hacim olarak fazla büyük olmamakla berâber, konusu ve müellifinin Türk tasavvuf düşüncesindeki önemine binâen değer kazanmaktadır. Mevlânâ'nın Mesnevîsinin ilk on sekiz beyti ve Mesnevî üzerine tasavvuf literatüründe hayli şerhler yazılmış olmasına rağmen³⁸, Mesnevî'nin Dîbâce³⁹'si hakkında bildiğimiz kadarıyla ilk olan bir şerhe rastlamış bulunmaktayız. Mevlânâ'nın Mesnevîsi hakkında araştırma yapanların ve ilgi duyanların fazla dikkatini çekmeyen bu kısa fakat önemli Dîbâce, aslında Mesnevî'nin önsözü mesabesindedir⁴⁰. Mesnevî'nin Fars diliyle yazılmış olmasına karşın bu giriş, Arap diliyle yazılmıştır. Aslı Arapça ve Dîbâce'nin şerhi olan Molla Fenârî'nin risâlesi'nin tespit edebildiğimiz üç nüshası vardır ve iki nüshası elimizdedir. Metin içinde ara ara Farsça beyitler de yer almaktadır. Bu üç nüsha şunlardır:

1-Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*⁴¹, Süleymaniye Kütüphanesi, (Esat Efendi Bölümü), no. 3684/4, vv. 1b-6a.

³² *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Türk Tarih Kurumu (Yazmalar Bölümü), no. Y/98, v. 3a. ; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıssat-ı Enbiyâ*, c. C. VI, s. 412.

³³ İbn Hacer, *Enbâu'l-Gumr*, c. VIII, s. 244.

³⁴ Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenârî", s. 154.

³⁵ Mecdî Efendi, *Terceme-i Şekâik*, ss.47-49.

³⁶ Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyih*, s. 5.

³⁷ Abdülhay bin İmâd, *Şezerâtü'l-Zeheb*, c. VII, s. 209; Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyih*, s.5.

³⁸ Tasavvuf literatüründe Mesnevî şerhleri için bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (KB Yayınları) Ankara 2001, s. 96; Yakup Şafak, "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri Üzerine Çalışma Yapanlar", Konya'dan Dünyaya Mevleviler ve Mevlevilik içinde, 2002 Konya, ss. 249-268.

³⁹ *Dîbâce*: Kitapların başına yazılan önsöz yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine mukaddime kelimesini kullananlar da vardır. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, (Millî Eğitim Basımevi) Ankara 1971, s. 449.

⁴⁰ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, (Asıl Nüshadan Tıpkı Basım), (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1993, v. 6b-7a.

⁴¹ Bu nüshanın varak numaralandırılması müstakil olarak tarafımızdan yapılmış, ilk sayfa 1b ile başlatılmıştır.

2-Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, (Âşir Efendi Bölümü), no. 440/5, vv. 44a-46a.

3- Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, (Kasidecizâde Bölümü), no. 3684.

Risâle âdet üzere besmeleden sonra, müellifin, “Muhammed bin Hazma bin Muhammed el-Fenârî” künyesiyle başlar. Arkasından “Muhakkik arif şeyh, Sâlik ve velilerin kutbu” nitelemeleriyle Mevlânâ’dan övgüyle bahseder. Molla Fenârî, Dîbâce’de geçen kelimeleri tek tek şerheder. Bu şerhin, görebildiğimiz kadarıyla Mesnevî şerhlerinde yapılan Dîbâce yorumlarından daha ilmi ve daha zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu Şerhin tercümesinden önce, daha iyi anlaşılması için Dîbâce’nin aslının tercümesini de burada vermeyi uygun görüyoruz.

C- Mesnevî’nin Dîbâce’sinin Tercümesi

Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla.

Bu, *Mesnevî* kitabıdır, ve o (*Mesnevî*), (Allah’a) vusûl ve yakînin sırlarının keşfi konusunda din usûlünün (asıllarının) usûlünün usûlüdür. Allah’ın en büyük fıkıdır, Allah’ın en parlak şer’idir (yoludur), Allah’ın en açık burhanıdır. ‘O’nun nurunun benzeri, içerisinde kandil bulunan bir mişkât gibidir⁴².’ Sabahlardan daha aydınlık şekilde parlar. O, gönüllerin, pınarlar ve dallar sahibi cennetleridir. O pınarlardan biri vardır ki bu yolun yolcuları katında ‘selsebil diye anılır⁴³.’ Makamlar ve kerametlere sahip olanlar katında ‘en iyi makam, en güzel kalınacak yer⁴⁴dir. Ebrâr (iyiler) orada yeyip içerler, ahrâr (hürler) ondan ferahlanıp çoşarlar. O, Mısır’ın Nil’i gibidir: Sabredenler için sudur; Firavun ailesi ve kafirler için hasrettir (yanıklıktır); (Kur’ân hakkında) ‘Onunla birçoklarını saptırır, onunla birçoklarını hidayete erdirir⁴⁵’ dediği gibi. O, sinelere şifa, hüznünlere ciladır. Kur’ân’ın (sır ve inceliklerinin) keşşâfıdır (çokça ve iyice açıklayıcısıdır, veya: el-Keşşâfıdır). Rızıkların genişleticisidir. Ahlâkın güzelleştiricisidir. ‘Ona tertemiz olanlardan başkası dokunmaz⁴⁶’ diye ‘İyi, değerli elçilerin elleriyle (yazılmış)⁴⁷dir. ‘Ne önünden gelir batıl ona ne de ardından!⁴⁸’ Onu Allah gözetir kollar ve O ‘En iyi koruyucudur, O merhametlilerin en merhametlisidir⁴⁹.’ Onun Allah tarafından verilmiş başka lakapları da vardır. Biz bu azla (sözümüzü ve işaretlerimizi) kısalttık (yetindik); (çünkü) az, çoğa delâlet eder, bir yudum (su), göle delâlet eder, bir avuç (saman), büyük harmana delâlet eder.

Allah teala’nın rahmetine muhtaç zayıf kul Muhammed b. Muhammed ibnü’l-Huseyn el-Belhî –Allah ondan kabul eylesin- der ki: Seyyidim, dayanağım, mutemedim, bedenimdeki ruh ve bugünümün-yarınımın azığı konumundaki İbn Ahî Türk diye tanınan Ebu’l-Fadâil Hüsâmül’l-Hakk ve’l-Dîn Hasen b. Muhammed b. Hasen’in

42 Nûr Sûresi, âyet 35.

43 İnsan Sûresi, âyet 18.

44 Furkan Sûresi, âyet 24.

45 Bakara Sûresi, âyet 26.

46 Vâkıa Sûresi, âyet 79.

47 Abese Sûresi, âyet 15-16.

48 Fussilet Sûresi, âyet 42.

49 Yûsuf Sûresi, âyet 64.

talebi üzerine duyulmamışları/görülmemişleri (garâibi), nadirleri, sözlerin parlaklarını, delillerin incilerini, zahitlerin yolunu, abitlerin bahçesini içeren, yapıları kısa ama manaları çok olan *Mesnevî* manzumunu uzatmada karar kıldım. O şeyh (Hüsâmüddîn), ariflerin önderi, hidayet ve yakînin imamı, mahlukatın imdatçısı, kalplerin ve akılların emîni, mahlukatı arasında Allah'ın emaneti, halkı içerisinde O'nun güzidesidir. Öğütleri O'nun peygamberi içindir, gizlilikleri O'nun seçkini (olan Peygamber) katındadır. Arş hazinelerinin anahtarı, yeryüzü hazinelerinin emînidir. Vaktin Bâyezîd'i, zamanın Cüneyd'i, siddîk oğlu siddîk oğlu siddîktir. Allah ondan ve onlardan razı olsun. O (Hüsâmüddîn), aslen Urumiye'lidir; "Kürt olarak akşamladım, Arap olarak sabahladım" diyen kıymetli şeyhe nisbeti vardır. Allah onun ruhunu ve haleflerinin ruhlarını takdis eylesin. Ne güzel selef, ne güzel halef! Öyle bir nesebi vardır ki, güneş onun üzerine ridasını atmıştır, öyle bir hasebi vardır ki, yıldızlar onun önüne ışıklarını salmıştır. Evlerinin önü daima, valilerin oğullarının yöneldiği ikbal kıblesi ve isteklilerin gruplarının tavaf ettiği emel kâbesi olsun. Yıldız görüldüğü ve parlayan yayıldığı/doğan (güneş) doğduğu sürece hep böyle devam etsin ki eski elbiseler içinde (gizli) sultanlar, kabilelerin önde gelenleri, faziletlerin sahipleri, delillerin nurları, görünmeyen hazrun, suskun konuşmacılar olan rabbânî ruhanî semavî arşî nurî basiret sahiplerinin tutunduğu yer olsun. Kabul eyle, ey Alemlerin Rabbi⁵⁰.

D- Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî'nin Tercüme Metni

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla⁵¹

Apaçık imam (önderliğini) apaçık Kitap doğrultusunda yapan, büyüklüğünde hiç şüphe bulunmayan zat),

Önekilerin ve sonrakilerin ilimlerini (kendisinde) bir araya getiren, Nebilerin ve rasûllerin (insanlığa bıraktıkları yegâne mirasın, ilmin) mirascısı, Muhammedî verâsetin (zahîrî ve batınî ilmin ve de ahlâkın) sıdk ve yakîn makamında sahibi, Hakkın ve Dinin Güneşi (Şemsüddîn), Muhammed b. Hazma b. Muhammed el-Fenârî şöyle der:

Muhakkik arif şeyh, Sâlik (vuslata giden yolun yolcusu/rehberi olan) velilerin kutbu,

Hakkın, milletin ve Dinin Görkemi/Haşmeti/Parlaklığı (Celâlüddîn) (ks) el-*Mesnevîyyü'l-Ma'nevî* kitabının başında şöyle dedi:

"Bu (*Mesnevî* kitabı), (Allah'a) vusûl ve yakînin sırları(nın keşfi)⁵² konusunda din usûlünün (asıllarının) usûlünün usûlüdür."

Derim ki: Allah daha iyi bilir ya o (Mevlânâ hazretleri), **"vusûl"** (kelimesi) ile "sülûk ve ahlâk ilmi"ni, **"yakîn"** ile "yakîn ilmi"ni; "tevhîd ve sıfatlar ilmi" (anlamında) olan "inanç ve hakikatler (akâid ve hakâik) ilmi"ni kastetmiştir. O ikisinin (vusûl ve yakînin) **"sırları"** ile, o ikisinin –burhânî (aklî/istidlâlî) değil- "keşfi kaideleri"ni kastetmiş ve buna **"sırlar"** kelimesiyle işaret etmiştir. Çünkü bir şeyin sırrı, o şeyin gizli olan (tarafı) (anlamında)dır. Burhânî hükümler akıl ehli (erbabı/sahipleri,

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî (Dîbâce)*, vv. 6b-7a.

⁵¹ Burada tercüme için şu nüsha esas alınmıştır: Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, Süleymâniye Kütüphanesi (Esat Efendi Bölümü), 3684/4, vv.1a-6a. Varak numaraları yazmanın bulunduğu mecmûadan bağımsız olarak tarafımızdan verilmiştir.

⁵² Dîbâcede geçen "keşf" kelimesi Fenârî tarafından sehven atlanmış olsa gerektir.

aklı delilleri temel alanlar; filozoflar ve kelamcılar) katında açıktır, gizli değildir. Tahkik ehli (erbabi/sahipleri, bir şeyin hakikatini hiç şüphe içermeyecek şekilde o şeyi tanımaya/bilmeye/yaşamaya dayanarak ispat edenler, sufiler) katında, akla ve (aklın) delillerine -keşif (yolu) ile bildiklerini onunla (akılla) anlayıp tabi olacağı kadarının dışında- hiç iltifat (yöneliş) yoktur. Bu yüzdendir ki akli delillerle ve mantıkî burhanlarla istidlâlde bulunmak, Kitap, Sünnet ve eserlerde az miktardadır. Onun dışında (başka bir yolla) avama kavratmak zordur (denilebilecek konularda akli deliller sunulur).

“Vusûl”, “yakîn”den önce geldiği (yakînin öncüsü, girişi, başlangıcı olduğu) için sülûk ilmini önce zikretti. Zira, keşfin şüphe ve tahminden kurtarıcı (azat edici) olduğu bilinir.

Bu iki ilmin (vusûl ve yakîn ilminin) kaidelerine (yani) (ilâhî) hakikatlerin ve sıfatların teayyünüyle Allah’ı bilmeye (2a) ve vusûle ulaştırın (yol)a sülûk (etmek suretiyle) ahiret menzillerini bilmeye gelince, işte bu çeşitli yönlerden ele alınabilir (açıklanabilir).

Birincisi: Alimler, dini “Akıl sahiplerini hayırlı (iyi/makbul) ve yetkin (olgun ve tam) olana, kendilerinin övgüye layık iradeleriyle (tercihleriyle) sevk eden ilâhî bir kural(lar bütünüdür, semâvî-pozitif bir kanundur)” diye açıklamışlardır ki Kitap ve Sünnetten istifade eden (beslenen) Fıkıh ilminin, açıklamasını üstlendiği şey işte odur (dindir). Onun (Mevlânâ’nın) (ks) dediği gibi:

Şiir:

Din ilmi fıkıhtır, tefsirdir, hadistir
Kim bunun dışında bir şey okursa, boştur

Din eri sufidir, kıraatçidir, fakihdir
Bunun dışında uğraşanlar sefihdir⁵³

Böylece bilindi ki bu üç ilmin kaideleri yani onlarla istinbat yapılan (hüküm çıkarılan)lar, **“dinin usûlü”**dür (asıllarıdır).

Sonra, bu üçünün usûlü (asılları), itikadla ilgili (mesele)ler(i ele almakta) olan “kelâm ilmi” ve vicdanla ilgili (mesele)ler(i incelemekte) olan “ahlâk ilmi”dir. Onun (Mevlânâ’nın) (ks) dediği gibi:

Şiir:

Bu üç temiz ilim, hayatın özüdür
Güzel ahlâk ve kötü sıfatları giderendir

İşte bu iki ilim yani o ikisinin kaideleri **“din usûlünün usûlüdür.”** Çünkü akli burhanlar kelâm ilminde, zât(ullah)ın varlığını, O’nun sıfatlarla muttasıflığını, bütün eserlerin (varlıkların) O’na dayandığını ayetler ve açık delillerle ifade eder (dile getirir, açıklar). Ahlâk ilmi ise hikmet, kahramanlık, cömertlik ve iffette, hatta her şeyde ifrat

⁵³ Fenârî’nin Mevlânâ’ya ait göstererek burada ve ileride zikrettiği bu Farsça beyitler, *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebîr*’de tespit edilememiştir..

ve tefrit arasındaki dengeliliğin bilgisini ifade eder. Zira “İşlerin/durumların hayırlısı orta olanlarıdır”.

Sonra, keşfi sırlar, bu delillendirilmiş (burhânî) iki ilmin usûlüdür (asıllarıdır). Zira bilindi ki o ikisinin burhanları, Kitap ve Sünnetin zahirî anlamlarına dayanır.

Hiç şüphesiz, o ikisinin zahiri de yine keşften alınmadır ve gerçekte o ikisinin batını ve doğuş yeri üzere açıklanmıştır (2b) ki o ikisine, muhakkık ancak keşf ile, onun dışındaki mukallidler ise ancak ondan (muhakkıktan) almakla vakıf olabilir. Bu ilimler yani keşfi ilimler, delillendirilmiş (burhânî) o bilgilerin usûlüdür (asıllarıdır), onlar da Kitap ve Sünnetten istinbat edilmiş fikhî kaidelerin usûlüdür (asıllarıdır). İşte bunlar, Allah daha iyi bilir ya, **“din usûlünün usûlünün usûlüdür.”**

İkinci Yön: Hakikat ilmi, tarikat ilminin gayesi (sonu) ve hedefidir. Tarikat ilmi ise şeriat ilminin gayesi ve isteğidir. Çünkü ilim, ancak onunla amel etmek için istenir. Fikhî şeriat ilmi, “fıkıh”, İmam A'zam Ebû Hanîfe el-Kûfî'nin (ra) tefsir ettiği gibi “Kişinin kendi lehine ve aleyhine olan (husus)ları bilmesidir” şeklinde açıklandığında, itikadla ve vicdanla ilgili (mesele)leri (de) içine alır. Hepsisi de, kendi dört mertebesiyle beraber Kitap ve Sünnet'in dahil olduğu keşfi ilimlerden alınmadır. Bir şey, her ne kadar bedensel ve şekilsel (açıdan) fer'î olsa da, sonu ve hedefi, o şeyin ruhânî ve manevî aşkıdır. Öyleyse, gayelerin gayesi olan keşfi ilimler **“din usûlünün usûlünün usûlüdür.”**

Üçüncü Yön: Yaygın anlamıyla “din usûlü”(usûlü'd-dîn), kelâm ilmidir ve “tevhid, sıfatlar ve fiiller ilmi” diye adlandırılır. Fahu'l-İslâm el-Pezdevî'nin (rh) *el-Usûl*'ünün başında söylediği gibi bu ilmin asılları Kitap ve Sünnettir:

“İlim, yani kurtarıcı ilim ikidir, tevhid ve sıfatlar ilmi, şeriat ve (dini) hükümler ilmi. (3a) İlkinde asıl olan, Kitap ve Sünnete tutunmak, hevâ ve bid'atten kaçınmaktır.”

Böylece bilindi ki Kitap ve Sünnet (veya: Böylece Kitap ve Sünnet ilmi), **“din usûlünün usûlüdür.”** Hiç şüphesiz, o ikisinin aslı –(daha önce) yerinde açıklandığı üzere- ledünnî gaybî veya ruhanî veya misâlî (denilen) keşfi ilimlerdir. Öyleyse bu keşfi ilimler, Allah daha iyi bilir ya, **“din usûlünün usûlünün usûlüdür.”**

“Ve o (Mesnevî), Allah'ın en büyük fikhıdır, Allah'ın en parlak şer'idir (yoludur), Allah'ın en açık burhanıdır, onun başka lakapları da vardır.” dedi.

Derim ki: Bu (ifadeler), sülûk ve hakikatler ilminin kaidelerini içeren bu kitabın (*Mesnevî*'nin) vasıflarına yönelik açıklamadır. (Bu vasıfların) bir kısmı ilki açısından, bir kısmı ise ikincisi açınsındadır.

“Allah'ın en büyük fikhıdır” sözü iki açıdan muhtemeldir:

a) Çünkü Ebû Hanîfe (ra) inançlar ve hakikatler ilmini “en büyük fıkıh” (el-fıkhu'l-ekber) diye adlandırdı. Zira “şeriat ilmi”ne oranla daha büyüktür. Böylece o (Mevlânâ) (ks), kendisi Hanefî olduğu için ona (Ebû Hanîfe'ye) uyararak, ona “en büyük fıkıh” adını verdi.

(Allah'ın en büyük fikhı demekle) onu (*Mesnevî*'yi) Allah'a zafe etti zira onların ilmi keşfidir, O'nun ilkasından (ilhamından), 'Amâ'sının nüshasından alınmadır; öğreticilerin öğretmesinden, düşünürlerin içtihadından (alınma) değildir.

b) Çünkü, “fıkıh” sözlükte mutlak anlamda “ilim”dir. Allah'ı ve O'na ulaştırıcı menzil ve makamları bilmek, ilimlerin en üstünü ve en büyüğüdür. Apaçık sahih keşf yolunun, onun **“şer'”** yani gidilen yol olarak **“en parlak”** yani en nurlu olmasını gerektirdiği gibi. Zira **“şer'”**, sözlükte “beyan” demektir. Allah teala şöyle der: “Nuh'a

buyurdıklarını size de din olarak buyurmuştur⁵⁴.” Yani (Nuh’a) gösterdiklerini, açıkladıklarını.

Yine onun (*Mesnevî*’nin), bir **“burhan”** olması yani, birazdan değinileceği üzere ona etrafından batılın gelmemesi, mertebeleri çevresinde şüphenin dolaşmaması dolayısıyla, her burhandan daha açık bir hüccet olması da gerekti. (3b)

“ ‘O’nun nurunun benzeri, içerisinde kandil bulunan bir mişkât gibidir⁵⁵. Sabahlardan daha aydınlık şekilde parlar.” dedi.

“Benzer”den murad, sıfat ve haldir yani “onun nurunun hali” demektir. Yani bu kitap vesilesiyle ondan istifade edilen ilim nurunun hali, kandilden istifade eden **“mişkât”** nurunun hali gibidir. Çünkü mişkât nuru, cam ve ne doğulu ne batılı olan mübarek ağacın yağının kuvveti vasıtasıyla kandilden elde edildiği gibi, benzer şekilde bu kitabın nuru ve ilmi, ruh kandiliyle beden mişkâtı arasında bulunan kalp camı vasıtasıyla elde edilir. Kudsî ruh kandili, üzerine feyezân eden ilâhî isimlere ait nurla aydınlanmış durumdadır. Beden mişkâtı ise, aslî ve fitrî kabiliyet gücü bulunan mübarek kudsî nefis ağacını içermektedir. O nefis ağacı, kendisine kudsî ruh kandili hiç değmese bile bedeni neredeyse aydınlatacak durumdadır. Rasûlullah’ın (sav) “Benim Allah ile öyle vaktim olur ki araya ne bir mürsel nebi ne de bir mukarreb meleğ girebilir.” ve “Kalbim bana Rabbinden (şöyle) anlattı (nakletti)” sözüyle işaret ettiği gibi, bu (tür bir aydınlatma) gerçekleşebilir. Şu var ki, onun fitrat nuruna, ruhî feyz nuru veya sübbûhî (mukaddes) ilka (ilham) eklendiği zaman “nur üstüne nur” olur. Bu kudsî nefis, ne ruhlardan doğusundan, ne de bedenlerin batısındanadır.

“Bu kudsî nefis ile kalp arasındaki fark nedir?” dersene şöyle derim: Kudsî nefis, Allah teala’nın “Onu arındıran (tezkiye eden) kurtulmuştur⁵⁶” diye bahsettiği arınmış nefstir. Yani istikametle ve şeraitin kanunu üzere sabit olmakla onu arındıran demektir. (4a) Kudsî ruh, ruhanî bir cevherdir, yetkinlikleri o yetkinlikleri kabullenicilere akıtma özelliği vardır. Kalp ise, o ikisinin yani “Rahman’ın iki (kudret) parmağı”nın arasında değişen güçleri olan bir cevherdir. Allah daha iyi bilir.

Netice olarak onun ilmi keşfidir, zatî değildir. Zatî ilâhî ilimden alınmadır. Bu yüzden **“onun parlaması (aydınlatması) sabahlardan daha aydınlıktır.”** Çünkü sabahları hasıl olan şey, şekil verici nurlandırıcı Yaratıcı’ya muhtaç olan bir diğer mahlukun nurundan alınma bir nurdur. Mükâşefe ilmi ise bunun aksine (doğrudan doğruya Allah’tan gelmekte)dir. Ve çünkü keşfi ilimler, küllî basiretle ilgili nurdur. Sabahların nurları ise cüz’î gözlerle ilgilidir. İki arası ne kadar uzaktır! Allah daha iyi bilir.

“O, gönüllerin, pınarlar ve dallar sahibi cennetleridir. O pınarlardan biri vardır ki bu yolun yolcuları katında ‘selsebil diye anılır⁵⁷.’ Makamlar ve kerametlere sahip olanlar katında ‘en iyi makam, en güzel kalınacak yerdir.⁵⁸” dedi.

⁵⁴ Şurâ Sûresi, âyet 13.

⁵⁵ Nûr Sûresi, âyet 35.

⁵⁶ Şems Sûresi, âyet 9.

⁵⁷ İnsan Sûresi, âyet 18.

⁵⁸ Furkan Sûresi, âyet 24.

(O kitapta geçen ve) isimlik mertebesi vasıtasıyla feyzi Allah teala'ya dayanan Vehbî küllî hak bilgilerin her bir cümlesi, birliklilik durumundan, gaybîlık (ayrılık) safasından ve cüz'î meyvelerinin bunlar üzerinde düzenlenmesinden dolayı ruhanî bir **“cennet”** tir. Şu halde asıllar ağaçlardır, fûrular **“dallar”** ve meyvelerdir. İsimlik mertebesi ise **“pınar”** ve kaynaktır. Vehb ve keşf ile hasil olan ilimleri ise dört nehirdir: Su, süt, şarap ve bal (nehirleri). Onları istemek muhabbet ve aşktır. Bu nehirlerin pınarlarından birisi vardır ki suyunun son derece arı ve yumuşak olması nedeniyle **“selsebil”** (tatlı ve yumuşak su) diye isimlendirilir, mizacı kâfûrdur (yani serinliğinin güçlülüğü, nuranîliğinin beyazlığı sebebiyle, istiğrak içinde olanlar katında zât(-ı ilâhî'nin) müşahedesindeki yakın serinliğidir (ferahlığıdır). İstiğrak içinde olanlar, “Allah'ın mukarreb kulları” (ifadesi) ile kastedilenler, zât cennetinde müstağrak ve fani (fenaya/yokluğa düşmüş) olanlardır ki Allah teala şu sözle onlara işaret eder: “Ebrâr (iyiler), mizacı kâfûr olan bir kâseden içerler⁵⁹.” (4b)

Makamlarda sülûk edip (ilerleyip); şevk (arzu/özlem) ve istek hararetinin güçlülüğü sebebiyle vuslata erenler katında onun mizacı –en yetkinlikle bağlantılı (ilâhî) isimlerin mertebelerini idrake yönelik bir miktar şevk hararetinin kalmış olmasından dolayı– zencebîdir. Onlar, fanî (fenâya/yokluğa düşmüş) oldukları için kendilerinde hiçbir istek bulunmayan müstağrak fanî meczûplardan ve de sırf zencebîl suyundan içen vasıl olmamış keşf sahiplerinden farklıdır.

Bilesin ki her iki topluluk için de pınar/kaynak birdir. Zât cennetine ulaşma mertebesi ile zât gaybında hasil (bulunuyor) olmak arasında mertebeler vardır. Fakat, fanî müstağraklar ile istekli kökleşmişler (sağlam/temkin sahipleri) arasında fark vardır. Ondan sonra ise ikincinin önceliği açısından, en yetkinlik mertebeleri; başkalarını yetkinleştirme görevleri gelir.

Bazı büyükler “Bilinlenin ve güç yetirilenlerin (Allah'ın bildiklerinin ve kadir olduklarının) hiç sonu yoktur; bilinen veya güç yetirilen bir şey oldukça ne şevk sükunete erer ne de noksanlık son bulur.”

“Ebrâr (iyiler) orada yeyip içerler.” dedi.

Yani, arifler bu kitabın meyvelerinden; onun cüz'î ilimlerinden istifade ederler. İstekli **“ahrâr (hürler)”** yani tabiatın boyunduruğundan ve şehvetlerinden (arzularından) kurtulmuş olanlar, şevk ve isteğin ardından onun bazı ilimlerini kazandıkları için **“ondan ferahlanırlar”**, onun bazı makamlarına ulaştıkları için **“çoşarlar.”**

“O, Mısır'ın Nil'i gibidir.” dedi.

Onun bu kitabı, Allah kitabının amacının hülasası olduğu ve onun davet ettiği şeylere çağırıldığı için, şu ayetlerde olduğu gibi, Kur'ân'ın bazı nitelikleriyle *Mesnevî*'yi nitelendirdi: **“Onunla birçoklarını saptırır, onunla birçoklarını hidayete erdirir.”**⁶⁰ ve **“Size Rabbinizden bir öğüt ve sinelerde olanlara bir şifa gelmiştir.”**⁶¹ (5a) yani inanılması amacıyla gerçeği bilmek ve uygulanması amacıyla iyiyi tanımak. Sonuçta

⁵⁹ İnsan Sûresi, âyet 5.

⁶⁰ Bakara Sûresi, âyet 26.

⁶¹ Yûnus Sûresi, âyet 57.

o (*Mesnevî* kitabı), bu ikisiyle (gerçeğe inanmak ve iyiyi uygulamak suretiyle) cehalet **“hüzünleri”**ni **“cılâlar”**, mübalâğa ve tekrar (etmek sureti) ile **“Kur’ân’ı”**n bu iki husus açısından maksatlarını **“keşfeder.”**

“Rızıkların genişleticisidir.” dedi.

Yani, çünkü o, **“ahlâkı güzelleştirir.”** Ahlâkı güzelleştirmek, nefsi nefsin ayıplarından/kirlerinden temizlemektir. Nitekim Peygamber (sav) fakirlik ve yoksunluktan şikayet eden kişiye “Temizlik üzere devam et de rızkın genişletilsin” demiştir.

“Bunların hepsi **‘İyi, değerli elçilerin elleriyle’**⁶² yazılmıştır.” dedi.

Yani, ruhanîlerin ilhamlarıyla. Çünkü kâmil (velin)in yazdığı veya tahrir ettiği (açıkladığı) şeylerin hiç biri fikirle, düşünmekle, çalışmakla olmayıp ruhanî feyiz ve rabbânî ilham iledir. Bu yüzden **“Ona tertemiz olanlardan başkası dokunmaz”**⁶³, **“Alemlerin Rabbinden indirilmiştir”**⁶⁴” dedi ve onu Kur’ân’ın nitelikleriyle nitelendirdi. Ya o (*Mesnevî*), Kur’ân’ın manası olduğu için ya da ona uymak sebebiyle onun geniş/açık yolundan geldiği (kaynaklandığı), onun kaynağından doğduğu için (böyle nitelendirdi).

“Onun Allah teala tarafından verilmiş başka lakapları da vardır.” dedi.

Yani Allah teala’nın ona sübbûhî ilka veya ruhî ilham tarzında ilham ettiği bilgiler içinde (bulunan ve Mevlânâ’nın burada açıklamadığı başka lakaplar, isimler, nitelikler vardır). Onun (Kur’ân’ın) manasının bir sonucu (semeresi) ve iletiklerinin zübdesi olması göz önüne alınarak, biraz önce Kur’ân’ın bazı nitelikleriyle nitelendirildiği gibi, bununla, Kur’ân’ın “zıkr”, “hakîm” ve diğer lakaplarını kastetmesi muhtemeldir.

“Az, çoğa delâlet eder.” dedi.

Yani, cinsini, niteliğini ve (ayırt edici) özelliğini açıklar. **“Bir yudum (su), bir avuç (saman)”** gibi. İşte bu, bizim üzerinde durduğumuz konudur. Her lakap, inanılsın diye hakikatlerin hakikatine veya sülûk edilsin de erişilip ulaşılsın diye kalple ve kalpla ilgili iyi iş ve davranışlara delâlet eder.

“Duyulmamışları/görülmemişleri (garâibi) içeren” dedi.

“Duyulmamışlar/görülmemişler (garâib)”in, vehim (hayal)in akla yardımcı olması amacıyla aklediliri hissediliri konumunda sunan temsillere ve teşbihlere hamledilmesi mümkündür. (5b) **“Nadirler”**, temsili hikâyelere hamledilebilir. Atın altında bulunan beyazlık anlamındaki “parlaklık”tan (kinaye olarak) alınan **“Sözlerin parlakları”** (ifadesi), yani (sözlerin) en nurluları ve en açıkları, **“yapıları kısa ama**

⁶² Âbese Sûresi, âyet 15-16.

⁶³ Vâkıa Sûresi, âyet 79.

⁶⁴ Vâkıa Sûresi, âyet 80.

manaları çok” sözünde değindiği “manalar” a hamledilebilir. **“Delillerin incileri”**, bu kitaptakilere kefalet eden (doğruluğu ve güvenilirliğini gösteren) gerçek ve açık delillere hamledilebilir. Bundaki amaç, perdelenmişlerin zayıf akılları rahatlatmaktır. Deliller sunmak, Kur’ân ve hadiste olduğu gibi bu ilimde zorunlu değil ise de, nadiren ve de Mevlâ’yı örnek almak niyetiyle söz konusu olabilir, böylesi daha uygundur. Bu yüzdendir ki **“zahitlerin yolu”** sözüyle onu niteledi. Hem ayrıca, belli oldu ki vusûl, isteklerden yüz çevirmek ve masıva ilintilerden müstağni olarak Cenâb-ı Feyyâz’a teveccüh etmektedir. İşte, bu açıklamaları içeren bu kitap **“abitlerin bahçesi”**dir. Zira onlar onun meyvelerini toplamak ve onun nurlarından iktibas etmek suretiyle yararlanırlar.

“Kalplerin ve akılların (nühâ) emîni” dedi.

“Nühâ”, akıl anlamındaki “nühye”nin çoğuludur. (Hüsamüddîn aklın emînidir,) zira onlarda (beyitlerde) bulunanlara ve Hakk’ın onların içine ilka ettiği şeylere olabildiğince aşınadır.

“Mahlukatı arasında Allah’ın emaneti” dedi.

Yani onu, onları irşad etsin diye onlara emanet bıraktı. Sonra onu O’na; O’na yakın etme mahalline çekecektir.

“Öğütleri” dedi.

“Mahlukat” a atfedilmiş gibi (görünüyor). Veya “öğütlerinin mahzeni ve camisi (bir araya getiricisi)” kastedilmiştir. Çünkü, Allah teala her kâmil (veliy)e, Peygamberinin yolunu (insanlara) göstermesini, Şeçkininin sırlarını açıklamasını, talipleri şer’ân İslâm’ın zahir vazifeleri, ruhen ve kalben imanın bâtın vazifelerini, sırren tertemiz/halis şekilde ihsanın aşınayî vazifelerini (bu her üçünü) bir araya getirmeye teşvik etmelerini öğütlemiştir.

“Arş hazinelerinin anahtarı” dedi. (6a)

Çünkü, insanlara ruhanîyatla ve (Allah’a) aşinalıklarla ilgili yüce hakikatleri açar.

“Yeryüzü hazinelerinin emîni” dedi.

Zira, hissedilenlerle ilgili olan süflî mülkün (maddî alemin) hakikatlerine dair açıkladıklarının hepsi de hakıdır, o açıklamasında sadıktır. İşte bu iki hususu kendisinde toplayan kişi **“sıddık”**tir. İbrahim ve İdris, Meryem ve Râbia gibi. Bu yüzden onu “sıddık” diye niteledi; onun babasını ve dedesini de.

“Kürt olarak akşamladım, Arap olarak sabahladım” diyen kıymetli şeyhe nisbeti vardır” dedi.

Onun Ebu’l-Vefâ el-Bağdâdî olduğu söylenmiştir.

“Öyle bir nesebi vardır ki, güneş onun üzerine ridasını atmıştır, öyle bir hasebi vardır ki, yıldızlar onun önüne ışıklarını salmıştır” dedi.

Yani, güneş gibi aydınlık olan zahir büyük bir nesebi, yıldızlar gibi parlak övünçlü bir hasebi vardır.

“Valilerin (vülât) oğulları...” dedi.

“Vülât”, hâkim anlamına gelen “vâlin”in çoğuludur.

“İsteklilerin (‘ufât) grupları...” dedi.

“Ufât”, istekli/dilenci anlamına gelen “âfin”in çoğuludur.

“Parlayan yayıldığı sürece...” dedi.

Yani, doğan (tulû‘ eden) doğduğu sürece.

“Basiret sahiplerinin tutunduğu yer olsun” dedi.

Yani, Hüsâmüddîn diye anılan şeyh (ra), Rab teala’yı isteyenler için önder, (elinden) tutulan ve mürşid (bir zat) olsun.

“Rabbân”, Allah teala’nın dinine sımsıkı tutunan demektir.

“...olsun” kelimesindeki zamir (Hüsâmüddîn’e döndüğü gibi) Mesnevî kitabına da dönüyor olabilir. İlki, lafız açısından daha yakın, ikincisi anlam ve sibak açısından daha uygun ihtimaldir. Allah daha iyi bilir.

Geri kalan (ve burada açıklama ihtiyacı hissetmediğimiz ifadeler) açıktır/nettir.

Hamd, övgüye sahip/layık olan (Allah)a, salât O’nun peygamberine.

E- Tahlili

Mevlânâ, Dîbâce’ye, “Bu Mesnevî kitabıdır” diye başlar. Mesnevî: Klasik doğu edebiyatında bir şiir tarzının adıdır. Bu tarzda yazılan şiirlerde, her beytin iki mısraı kâfiyelidir. Bir beytin diğer bir beyitle kâfiye bakımından uyumluğu yoktur. Mesnevî kelimesinin anlamı da budur. Uzun süren anlatım ve hikâyeler sebebiyle bu tarz seçilir⁶⁵.

Mesnevî şârihleri arasında Dîbâce’nin ne zaman yazıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Abdülbâkî Gölpinarlı (ö. 1982), birinci cilt yazılıp düzeltildikten sonra yada altı cilt yazılıp tamamlandıktan sonra yazılmış olabileceğini söylerken⁶⁶; İsmail-i Ankaravî (ö. 1041/1631) ise, metindeki Mesnevî’ye muzâf olan “Kitab”

⁶⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (Türk Dil Kurumu Yayını) Ankara 1995, s. 167.

⁶⁶ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. I, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1989, s. 6.

kelimesinin, eğer yazılmadan önce ise Mevlânâ'nın zihnindeki kuvve halinde bulunan Mesnevî fikrine; tamamlandıktan sonra yazılmışsa mevcut Mesnevî'ye işaret edebileceğini, ancak Dîbâce'nin tamamlandıktan sonra yazılmış olmasının daha makul olduğunu belirtir⁶⁷. Kanaatimizce bunun müelliften bir işaret olmaksızın tespiti mümkün görünmemektedir.

Mesnevî edebiyatta bir tarz iken Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden sonra özel isim haline gelmiştir ve Mesnevî dendiği zaman ilk önce Mevlânâ'nın bu eseri hemen akla gelmektedir⁶⁸.

Her ne kadar Mesnevî'nin altıncı cildinin başında bu eserine, "Hüsâmînâme" derse de⁶⁹, daha çok *Mesnevî-i Manevî* adıyla meşhur olmuştur. Molla Fenârî de şerhinin başında *Mesnevî-i Manevî* tabirini kullanır⁷⁰.

Dîbâce'den anlaşılacağı üzere Mevlânâ, Mesnevî'sine işaretlerle, "Bu kitap, dinin usûlünün usûlünün usûlüdür" diyerek üç defa tekrarlamaktadır. Bu üç esas: İlm-i kelâm, ilm-i ahlâk ve ilm-i esrâr'dır diyenler olduğu gibi; bunun şeriat, tarîkât ve hakikât olduğunu söyleyenler vardır. Çoğunluğun, özellikle de Mesnevî şârihlerinin görüşleri ikinci görüşün daha doğru olduğu noktasındadır⁷¹. Tasavvuf düşüncesi açısından bakıldığı zaman Mesnevî'nin her üçünden de bahsettiği ve nihayetinde hakikât ilmini ihtivâ eden bir eser olduğu görüşü uygun düşmektedir.

Molla Fenârî'ye gelince, o bu ifâdeyi üç şekilde yorumlar. İlki, bu üç ilim: Tefsir, hadis ve fıkıh ilim dallarıdır. İkincisi: Şeriat, tarikat ve Hakikât ilmidir. Üçüncüsü: Kelâm, Kitap ve Sünnet, Keşfî ilimlerdir⁷².

Yine burada dikkat çeken ifâdelerden biri de, Mevlânâ'nın Mesnevî'ye işaretlerle, "Bu Allah'ın en büyük fikhî'dir" nitelemesidir. Yani asıl metinde "fikh-ı ekber" tabirini kullanmaktadır⁷³. Geleneksel tarzda bilindiği şekliyle fikh-ı asgar: nikâh, hac gibi meseleleri içeren fıkıh; fikh-ı ekber de: itikâdî konuları içeren ilim olduğu malumdur. Mutasavvıflar ise fikh-ı asgar'ı aynen kabul ettikleri halde; fikh-ı ekber'in hakikat ve esrâr içeren ilm-i tarikat ve ilm-i hakikat olduğu yorumunu getirirler⁷⁴. Molla Fenârî, bu tür yorumlardan farklı olarak bunu iki türlü yorumlar. Birincisi: İmam-ı Azam, inançlar ve hakikatlar ilmine fikh-ı ekber demiştir. Mevlânâ da Hanefî olduğu için ona uyararak Mesnevî'ye fikh-ı ekber adını vermiştir. İkincisi: Fıkıh kelimesi sözlükte mutlak anlamda ilim anlamına da gelmektedir. Allah'ı ve O'na ulaştıran menzil ve makamları bilmek, ilimlerin en üstünü ve en büyüğüdür. Bu sebeble Mesnevî en büyük ilim ve en büyük fıkıh olmaktadır⁷⁵.

⁶⁷ İsmâil-i Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Metmûretü'l-Meârif* (Mesnevî Şerhi), c. I, İstanbul 1286, s. 3.

⁶⁸ Bediüzzamân Firûzanfer, *Zindeğî-i Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed Bellî*, (İntişâr-Zevvâr) Tahran 1382, s. 157.

⁶⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Manevî*, haz. Tevfik Subhânî, (İntişârât-ı Rûzne) Tahran 1382, s. 810.

⁷⁰ Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, v. 1a.

⁷¹ İsmâil-i Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif*, c. I, s. 4; Sarı Abdullah Efendi, *Cevâbir-i Benâbir-i Mesnevî*, c. I, İstanbul 1288, s. 56; Tahîrul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. I, (Şâmil Yayınevi) İstanbul tarihsiz, s. 24.

⁷² Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, vv. 2b-3a.

⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî (Dîbâce)*, v. 6a.

⁷⁴ İsmâil-i Ankaravî, a.g.e, c. I, s. 6. Ankaravî bu görüşü şu genel ifade ile belirtmektedir: "Lian, talak, icâre, itâk gibi konuları muhtevî ilimlere meşâyih fikh-ı asgar; tarikat ve hakikat için olana fikh-ı ekber deyi tesmiye ettiler."

⁷⁵ Molla Fenârî, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, v. 3b.

Bundan sonra, “Onun nurunun misli içerisinde çıra bulunan kandillik gibidir” diyerek, Kur’ân’daki, “Allah yerin ve göklerin nurudur. O’nun nuru içinde ışık bulunan kandil yuvasına benzer⁷⁶” meâlindeki âyete işâret etmektedir. Aynı şekilde Mevlânâ bu eserini “Selsebil” e benzetmektedir. Selsebil, Kur’ân’da zikredilmekte olup: “İçimi kolay olan, boğazdan rahatça geçen, çoşarak akan, içilince insanın içine sinen suyun aktığı ırmak” anlamına gelmektedir⁷⁷. Mevlânâ, Mesnevî’sini mecâzen Selsebil’e benzetmektedir.

Bundan sonra Mevlânâ, Mesnevî’yi Nil ırmağına benzetiyor: “Bu kitap, Mısır’daki nil nehri gibi sabredenlere içecek, âl-i Fir’avn ve kafirler için hasrettir” diyor. Bilindiği gibi Musâ (a.s) zamanında Firâvn ve taraftarları bazı belâlara düçâr oldular. Bunlardan biri de, Hz. Musâ’nın duasıyla Nil’in suyu inananlara su olarak kaldı, ancak inanmayanlara kan oldu. Bu hal çok ağır geldiği için Kıptîler, bunun kaldırıldığı takdirde inacaklarını söylediler. Belâ kaldırıldığı halde yine de inanmadılar⁷⁸. Mesnevî’nin sifâ oluşu da, “Ey insanlar! Rabbinizden size öğüt geldi, kalpler şifâ geldi⁷⁹”, Kur’ân’da indirdiğimiz âyetlerde inananlara şifâ ve rahmet var⁸⁰” meâlindeki âyetlere telmih olarak söylenmiştir. Mevlânâ bundan sonra Mesnevî’nin hüznüleri gidereceğini, Kur’ân’ın manâlarını açacağını, mânevî rızıkları bollaştıracığını, huyları güzelleştireceğini bildirip, “O (Kur’ân) kutsal kılınmış, yüceltilmiş, arınmış sahifelerdedir⁸¹” âyetinden ıktıbasta bulunuyor.

Burada bütün bu izahlardan sonra şunu da belirtmekte yarar görüyoruz: Mevlânâ’nın bu tür Kur’ân âyetlerine sık sık göndermede bulunması, onun Mesnevî’sini Kur’ân olarak sunması anlamına gelmemelidir. Mevlânâ’nın bu tür övgüleri, Mesnevî’nin Kur’ânın tefsirini içeren bir ilham eseri olduğunu bildirmektedir⁸². Mevlânâ gibi Kur’ân’a bağlılığını her fırsatta ifade eden birisinin, eserini, vahiy olarak telakkî etmesi asla düşünülemez. Hele de kendi ifadeleriyle “Kur’ân’ın kuluyum⁸³” diyen bir zât’ın bu tür ifadelerinden, Mesnevî’sini Kur’ân’la eşdeğerde gösterdiği yargısına varmak, insafı elden bırakmak anlamına gelecektir. Bu hususta Molla

76 Nûr sûresi, âyet 35.

77 Râğıb İsfahânî, *Miḥredâtu El-İzzî’l-Kur’ân*, tah. (Dâru’l-Kalem) Dımaşk 1418, s. 418.

78 Muhammed Cerîr et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, c. I, Mısır 1326, s. 212.

79 Yûnus sûresi, âyet 57.

80 İsrâ sûresi, âyet 82.

81 Abese sûresi, âyet 13-16.

82 Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. I, s. 19.

83 Mevlânâ, Hz. Mevlânâ’nın *Rubâileri*, Ter ve haz. ter. Şefik Can, (KB Yayınları) Ankara 2001, (Rubâi no. 1004 vd.) .

Mevlânâ Rubâilerinden birinde şu meşhur sözü söyler:

--*Canım bedenimde oldukça Kur’ân’ın kuluyum;*

--*Seçilmiş Muhammedin yolunun toprağıyım,*

--

--*Birisi, sözlerimden bundan başka bir söz naklederse,*

--*Ben o nakledenden de, o sözden de uzagım.*

Günümüz Mevlânâ uzmanlarından Abdülhakî Gölpinarlı bu hususta şu yorumu yapar: “Mevlânâ, dibâcedeki bu sözleriyle “Mesnevî” nin Kur’ân hükümlerini , hadislerin beyyinatını bildiren, bu iki hucdet-i kâtuadan hiçbir sûrette ayrılmayan bir kitap olduğunu bildirmektedir; bu sözleri başka türlü yorumlayan, ancak kendi dileğine uymuş olur ki Mevlânâ bu yorumlardan tamamen uzaktır.” (Bkz. Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. I, s. 20.)

Fenârî'nin dibâce şerhinde yorumu şu şekildedir: “Mesnevî Kur'ân'ın manâsı olduğu ya da onun kaynağından doğduğu için böyle nitelendirdi⁸⁴”.

Mevlânâ bu Dibâce'de Mesnevîsi hakkında bu tür nitelemelerden sonra, “Efendim, dayancım, güvencim, bugünümün yarımının azığı, âriflerin muktedâsı, doğru yolu buluş ve tam inanış imamı...⁸⁵” övgüleriyle Mesnevî'nin yazılması önerisini kendisine söyleyen Hüsâmeddin Çelebi (ö.683/1284)'den bahseder⁸⁶. Gerçekten Hüsâmeddin Çelebi Mesnevî'nin yazılması fikrini ortaya atmak ve sebep olmak yönüyle bu övgülere lâyıktır. Eflâkî'nin Mesnevîhân Sirâceddin'den “Te'lif-i kitâb-ı Mesnevî-yi ma'nevî” ifadeleriyle başlayan rivayetine göre: Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ'nın dostlarının büyük bir aşkla Hakîm Senâî'nin *Îlâhînâme*'si ile Ferîdüddin-i Attâr'ın *Mantuku't-Tayr*'ını ve Musibetnâmesi'ni okuduklarını, Mevlânâ'dan *Îlâhînâme* tarzında, *Mantuku't-Tayr* vezninde bir kitap yazmasını rica eder. Mevlânâ da hemen sarığının arasından Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin yazılı olduğu bir kâğıt çıkarır⁸⁷. Böylece Mesnevî'nin yazım süreci başlamış olur.

Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'nin “Ahî Türk” diye maruf olduğunu söyler. Firûzanfer, bu şöhretin sebebinin babalarının Âhîlik tarikatının başlarından ve fütüvvet öğretmenlerden olduklarından dolayı verildiğini belirtir⁸⁸. Yine Mevlânâ, Çelebi'nin, “Kürt yattım, Arap kalktım” diyen bir şeyhin soyundan olduğunu söylüyor. Ancak Mevlânâ bu şahsın adından açıkça bahsetmiyor. Bu zât'ın kim olduğu konusunda da çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi, bu zâtın Şeyh Ebu'l-Vefâ Bağdadî olduğunu ve aslen Ümmî olup, halkın kendisini vaaz vermeye zorladığını, onun da geceleyin Allah'a yalvardığını, ertesi gün de dili açılıp güzel bir vaaz ettiğini rivayet ederler⁸⁹. Bu ifade onun ümmî iken bir anda dilinin açılması olayının, kendi dilinden bu tarzda aktarıldığına işaret etmektedir. Molla Fenârî de burada bahsedilen zâtın Şeyh Ebu'l-Vefâ Bağdadî olduğu kanaatindedir⁹⁰.

⁸⁴ Molla Fenârî, *Şerhu Dibaceti'l-Mesnevî*, v. 4b.

⁸⁵ Eflâkî'nin Hüsâmeddin Çelebi'den bahseden bölümün başına aynı övgüleri dibâce'den aktararak başladığını görüyoruz. (Bkz. Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, c. II, tas. Tahsin Yazıcı, (Dünyâ-yı Kitâb) Tahran 1362, s. 737)

⁸⁶ Hüsâmeddin Çelebi: 622/1225 yılında Konya'da doğdu. Urmiye'den Konya'ya göç etmiş bir aileden gelmektedir. Burada yukarıda kaydedilen Dibâce'de de ifade edildiği gibi, onun aslen Urmiyeli oduğu ve “Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım” diyen bir şeyhin soyundan geldiği kaydedilmektedir. Bu şeyhin Vefâiyye tarikatının kurucusu Ebu'l-Vefâ el-Bağdadî (ö.501/1107) veya Urmiyeli Hüseyin bin Ali bin Yezdanyâr (ö. 333/944) olduğu öne sürülmektedir. Hüsâmeddin Çelebi, Konya'da 12 Şaban 683 (24 Ekim 1284) tarihinde vefat etmiş ve Mevlânâ'nın baş ucuna defnedilmiştir. (Bkz. H. Ahmet Sevgi, “*Hüsâmeddin Çelebi*”, TDVİA, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 512). Ayrıca hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Feridun-ı Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr*, neş. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1325, ss. 141-148; Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, c. II, ss. 737-783; Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif*, c. I, ss. 17-21; Sarı Abdullah Efendi, a.g.e, c. I, ss. 65-67; Firûzanfer, *Zindegi-i Mevlânâ*, ss. 102-106; Franklin D. Lewis, *Rumi, Past and Present, East and West (The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi)*, Oxford 2001, ss. 215-223

⁸⁷ Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, c. II, ss. 739_740.

⁸⁸ Firûzanfer, *Zindegi-i Mevlânâ*, s. 103.

⁸⁹ Ankaravî, a.g.e, c. I, s. 18; Sarı Abdullah Efendi, a.g.e, c. I, s. 65.

⁹⁰ Molla Fenârî, *Şerhu Dibaceti'l-Mesnevî*, v. 6a.

Tahsin Yazıcı, Menâkıbu'l-Ârifin'in dilimize yaptığı tercümenin önsözünde bu hususu geniş bir şekilde ele almakta ve bu zâtın bazılarının iddia ettiği gibi Hüseyin bin Ali bin Yezdanyâr (ö.333/944) olmasının zayıf ihtimal olduğunu ifade etmektedir⁹¹.

Mevlânâ, bu ifadelerin arkasından, Hüsâmeddin Çelebi'ye, soyuna, ona tabî olanlara duâ, Cenâb-ı Hakka hamd, Hz. Peygamber ve ehl-i beytine salavât getirerek Mesnevî'nin Dîbâce'sini tamamlar.

Sonuç

Tasavvuf tarihinin mühim siması Mevlânâ Celâledîn-i Rûmî'nin en önemli eseri diyebileceğimiz Mesnevîsi üzerine şerhler yazılmış, özellikle de bu eseri toplumun bütün kesimlerini yüzyıllardır etkilemiştir. Ancak tarihin bazı dönemlerinde bu ilgi, bazen sönük kalmıştır. Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde de burada ele aldığımız risâlenin dışında fazla eser göze çarpmamaktadır. İşte o dönemde Osmanlı'nın ilk şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin küçük de olsa Mesnevî'nin Dîbâcesiyle ilgili bu risâlesi dönemin ilim hayatına ve Mesnevî kültürüne ışık tutmaktadır. Giriş kısmında da değindiğimiz gibi bunda yeni kurulan bir devletin ilim anlayışının yeniden yapılanması ve o dönemde İbn Arabî düşünce sisteminin daha baskın olmasının da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sine yazmış olduğu bu önsöz mahiyetindeki Dîbâce, Mesnevî'nin kaynaklarının ortaya konması açısından da önemlidir. Yukarıda tahlil kısmında da belirtildiği gibi Mesnevî'nin ana kaynağı Kur'an'dır. Bu anlamda Mesnevî, Kur'an'ın bir yorumu, tefsiri olmaktadır. Molla Fenârî'nin de bir Osmanlı dönemi ilim adamı sıfatıyla detaylı diyebileceğimiz bir şerh yazması, Mesnevî'nin sadece popüler düzeyde değil entelektüel düzeyde de kabul gördüğünü belirtmesi açısından önemlidir.

İlmî yönden anlamlı ve zengin içerikli şerhin bundan sonraki yapılacak olan Mesnevî çalışmalarında yararlı olacağını söyleyebiliriz.

Abstract

[Mustafa Aşkar, "The Analysis of Molla Fenari's Treatise 'Sharhu Dîbâjâ al-Mathnawî'", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Y. 6, V. 14, pp. 83-102]

In this study, it is dealt with the sarh that the first Shayh al-Islam Molla Fanari wrote on the Dîbâce of (Foreword) Mawlana's Masnawi. It was given the Translation of Dîbâce's orijinal text before giving the translation of this rich exposition by Molla Fanari. Especially a sarh on Masnawi which effected the mystical and religious life of Ottomans through the centuries by an scholar-sufi Molla Fanari is important from the point of understanding of the inner-dynamics of "Ottoman's Establishing Period". In addition this, it is going to illuminate some questions on Masnawi.

Key words: Molla Fanari, Mawlana, Dîbâce, Masnawi.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULHAY bin İmâd, *Şeẖerâtü'z-Zehab*, c. I-VI, Kahire 1351.

⁹¹ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkebeleri*, c. II, çev. Tahsin Yazıcı, (MEB Yayınları) İstanbul 1995, Önsöz, ss. 36-37.

el-AFGÂNÎ, İnâyetullah İblâğ, *Celâleddin er-Rûmî, Beyne's-Sâfiyyeti ve —Ulemâi'l-Kelâm*, (Dâru'l-Mısriyye) Kahire 1407, 417 s.

AHMED Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, c. VI, haz. Mahir İz, (KTB Yayınları) Ankara 1985.

AHMED Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, c. I-II, tas. Tahsin Yazıcı, (Dünyâ-yı Kitâb) Tahran 1362.

AHMED Rifat, *Lugat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, c. I-V, İstanbul 1300.

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Taribi Literatürü*, (KB Yayınları) Ankara 2001, 477 s.
AŞTIYÂNÎ, Seyyid Celâleddin, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî ber Fusûsi'l-Hikem*, (İntişârât-ı Defter-i Tebliğât-ı İslâmî) Kum 1380, 998 s.

AYDIN, Mehmet, “*Mubiddin-i Arabî ve Mevlânâ Yaklaşımı*”, I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1987, Konya/Türkiye, (Selçuk Üniversitesi Basımevi) Konya 1988, ss. 299-306.

ÇORUH, H. Şinâsi, “*İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî*”, Türk Kültürü, c. II, Ankara 1960, ss. 283-297.

DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (Türk Dil Kurumu Yayını) Ankara 1995, 529 s. GELİBOLULU Âlî, *Künhü'l-Abbâr*, c. I-V, İstanbul 1277.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İnkilâp Kitabevi) İstanbul 1953, 571 s.

-----, *Mesnevî ve Şerhi*, c. I-VI, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1989.

HARİRİZÂDE, *Tibyânü Vesâilî'l-Hadâik*, Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih Bölümü), c. I, no. 490.

HÜSEYİN Hüsâmeddin, “*Molla Fenârî*”, Türk Tarih Encümeni Mecmûası, İstanbul 1926. FİRUZANFER, Bediüzzamân, *Zindeğ-i Mevlânâ Celâleddin-i Muhammed Belbî*, (İntişâr-Zevvâr) Tahran 1382, 238 s.

ISFAHÂNÎ, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'an*, tah. (Dâru'l-Kalem) Dimaşk 1418.

İBN HACER el-Askalânî, *Enbâu'l-Gumr fî Ebnâi'l-Umr*, c. I-VI, Beyrut 1986.

İNALCIK, Halil, *The Ottoman Empire (The Classical Age)*, London 1973.

İSMAİL-İ Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Metmûretü'l-Meârif* (Mesnevî Şerhi), c. I, İstanbul 1286.

KAYAOĞLU, İsmet, “*Anadolu'da İlk Mevlevîler*”, Konya'dan Dünyaya Mevlevîler ve Mevlevîlik içinde, 2002 Konya, ss. 159-164.

KONEVÎ, Sadreddin, *Miftâhu'l-Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd*, Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya Bölümü), no. 1930.

KÜÇÜK, Sezâi, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, (Simurg) İstanbul 2003, 495 s.

LEWIS, Franklin D., *Rumi, Past and Present, East and West (The Life, Teachings and Poetry —of Jalal al-Din Rumi)*, Oxford 2001, 686 s.

MECDÎ Efendi, *Terceme-i Şekâi-i Nu'mâniyye fî Ulemâ-i ed-Devleti'l-Osmâniyye*, c. I, ———(Dâru't-Tibâatî'l-Âmira) İstanbul 1269.

MEVLÂNÂ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, (Tıpkı Basım), (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1993.

-----, *Mesnevî-i Manevî*, haz. Tevfik Subhânî, (İntişârât-ı ———Rûzne) Tahran 1382, 993 s.

MOLLA FENARÎ, *Aynu'l-A'yân fî Tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul 1325.

-----, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, Süleymâniye Kütüphanesi (Esat Efendi Bölümü), ———3684/4, vv.1a-6a.

-----, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*, Süleymâniye Kütüphanesi (Âşir Efendi Bölümü), no. ———440/5, vv. 44a-46a.

MÜSTAKÎMZÂDE Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, —Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlid Efendi Bölümü) no. 628.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, (Millî Eğitim —Basımevi) Ankara 1971.

OCAK, A. Yaşar, “Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sâfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn-i —Rûmî”, IV. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 12-13 Aralık 1989-Konya, (Selçuk —Üniversitesi Yayınları 1991 Konya, ss. 139-146.

SARI Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul 1288.

-----, *Cevâbir-i Bevâbir-i Mesnevî*, c. I-V, İstanbul 1288,

SEVGİ, H. Ahmet, “Hüsameddin Çelebi”, TDVİA, c. XVIII, İstanbul 1998.

SİPEHSÂLÂR, Feridun, *Risâle-i Sipehsâlâr*, neş. Saîd-i Nefisî, Tahran 1325.

SUYUTÎ, Celâleddîn, *Buğyetü'l-Vûât fi Tabakâtü'l-Luğavîyyîn ve'n-Nûhât*, Kahire 1965.

SÜMER, Faruk, *Türkiye Kültür Taribine Umumi Bir Bakış*, AÜD'TCF Dergisi, Ankara 1962, c. XX, ss. 236-241.

ŞAFAK, Yakup, “Mevlânânın Mesnevîsi Üzerine Anadolu'da Yapılan Çalışmaların Seyri”, Nâme-i Âşinâ, yıl. 5, Sayı 11, (Kış-2003), ss. 23-32.

-----, “Selçuklu, Osmanlı ve Cumburiyet Dönemlerinde Hz. Mevlânâ ve Eserleri —Üzerine Çalışma Yapanlar”, Konya'dan Dünyaya Mevlevîler ve Mevlevîlik içinde, 2002 Konya, ss. 249-268.

ŞEMSEDDİN Sâmi, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1978.

et-TABERÎ, Muhammed Cerîr, *Tarih-i Taberî*, c. I-XIII, Mısır 1326.

TÂHİRUL-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. I-X, (Şâmil Yayınevi) İstanbul tarihsiz.

TAŞKÖPRÜZÂDE Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, İstanbul 1313.

ÜLKEN, Hilmi Ziyâ, *Türk Kültürü*, (Yapı Kredi Yayınları) İstanbul 2004, 354 s.

WALSH, J. R, “Fenarîzâde”, EI, vol. II, ss. 879-880.